

УДК: 94(438)«1944»:342.51

© *Леся Шваб*
(*м. Луцьк*)

ПОЛЬСЬКИЙ КОМІТЕТ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИЗВОЛЕННЯ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЕКТ ЙОСИПА СТАЛІНА: 1944 РІК

У статті авторка з'ясовує питання запровадження системи влади в Польщі в прикінцевій фазі Другої світової війни. Її увага звернена на період січня – липня 1944 р.: від моменту формування Крайової народної ради до Польського комітету національного визволення (ПКНВ), «законодавчої» й «виконавчої» гілок влади. Утворений в Москві під контролем особисто Сталіна, Польський комітет національного визволення похитнув легітимність уряду Речі Посполитої в Лондоні й змінив акценти щодо майбутнього уряду держави: від цього моменту йшлося не про створення коаліційного уряду, а про розширення складу ПКНВ. Скликання ПКНВ створило структуру, котра з модифікаціями, але без зміни основних засад – монополії комуністичної партії й підпорядкування СРСР – існувала до 1989 р.

Ключові слова: Польський комітет національного визволення, уряд Речі Посполитої в Лондоні, Крайова народна рада, Центральне бюро польських комуністів, Спілка польських патріотів.

Shvab L. The Polish Committee of National Liberation as Joseph Stalin political project (1944). The author studies a system of authority establishment in Poland in the final phase of the Second World War. She pays attention on the period between January and July (1944): since the moment of Krajowa Rada Narodowa (State National Council) to the Polish Committee of National Liberation, «legislative» and «executive» branches of power. Established in Moscow under the control of Stalin, the Polish Committee of National Liberation called in question the legitimization of Rzeczpospolita Polska (the Commonwealth of Poland) government in London and changed main accents according to future state government: since this period, the question was not to establish coalition government, but to extend the Polish Committee of National Liberation system. The Polish Committee of National Liberation convocation established a structure, which with modifications, but without changes of the main principles – monopoly of the Communist Party and the USSR subordination – existed to 1989.

Key words: The Polish Committee of National Liberation, Rzeczpospolita Polska (the Commonwealth of Poland) government in London, Krajowa Rada Narodowa (State National Council), Central Bureau of Polish Communists, Union of Polish Patriots.

Леся Шваб. Польський комітет національного визволення як політичний проект Йосифа Сталіна: 1944 год. В статті автор вияснює вопрос внедрения системы власти в Польше в заключительной фазе Второй мировой войны. Ее внимание обращено на период января – июля 1944 г. : с момента формирования Краевого народного совета к Польскому комитету национального освобождения (ПКНО), «законодательной» и «ис-

полнительной» ветвей власти. Образован в Москве под контролем лично Сталина, Польский комитет национального освобождения поколебал легитимность правительства Речи Посполитой в Лондоне и изменил акценты относительно будущего правительства государства: с этого момента речь шла не о создании коалиционного правительства, а о расширении состава ПКНО. Созыв ПКНО создало структуру, которая с модификациями, но без изменения основных принципов – монополии коммунистической партии и подчинения СССР – существовала до 1989.

Ключевые слова: Польский комитет национального освобождения, правительство Речи Посполитой в Лондоне, Краевой народный совет, Центральное бюро польских коммунистов, Союз польских патриотов.

Постановка наукової проблеми. Польський комітет національного визволення був тимчасовим виконавчим органом Польщі, котрий діяв від 21 липня до 31 грудня 1944 р. на територіях визволених від німецької окупації – поміж рухливою лінією радянсько-німецького фронту й лінії Керзона. ПКНВ був сликаний в Москві й функціонував під пильним наглядом Йосифа Сталіна. «Ініціювали» утворення ПКНВ комуністи Центрального бюро польських комуністів (ЦБКП), що залучало членів колишньої Комуністичної партії Польщі (КПП), котрі роки війни провели в СРСР, і членів Спілки польських партіотів у Москві. Остаточне рішення щодо назви, функцій, персонального складу ПКНВ приймав Сталін, без узгодження з тодішнім керівництвом Польської робітничої партії (ППР) і Крайової народної ради (КРН), зокрема з Владиславом Гомулкою. Утворення ПКНВ слід розглядати як спосіб усунення з легітимного поля традиційної виконавчої влади в особі уряду Речі Посполитої на еміграції в Лондоні, котрий 1944 р. очолював Станіслав Міколайчик. Так само як і тиску на комуністів, котрі перебували в Польщі, й вели більш самостійну політику відносно Москви.

Мета дослідження: виявити традиційні схеми впливу російської політики та його інституційного оформлення в реаліях Другої світової війни.

Стан наукового вивчення проблеми. Польська історіографія, що відновила критичну думку після падіння СРСР, продовжує вивчати післявоєнну історію держави розширеним застосуванням фактів, поглибленням аналізу, висновків тощо. Найбільш авторитетними є автори монографій: Кристина Керстен, Марек Латінський, Ян Цехановський, Анджей Фршке, Павел Вечоркевіч, Анджей Верблян тощо.

Виклад основного матеріалу. Про створення організації спроможної перебрати владу в Польщі, польське комуністичне середовище в СРСР під ке-

рівництвом Ванди Васілевської й Альфреда Лампе, запобігало перед Сталіним ще після початку радянсько-німецької війни. Після евакуації в серпні 1942 р. із СРСР Армії Андерса, Сталін розпочав реалізовувати альтернативну до порозуміння з еміграційним урядом Речі Посполитої програму.

У січні 1942 р., коли битва під Сталінградом наближалася до завершення перемогою СРСР, Сталін викликав Васілевську до Москви й через її чоловіка переказав слова: «[...] здається, що ситуація рухається до конфлікту між еміграційним урядом і СРСР» і «[...] Ванда могла б дуже допомогти»¹. У цьому ж місяці Васілевська і Лампе скерували до Сталіна лист, у котрому пропонували утворити «центральный осередок у польських справах». Після спілкування зі Сталіним і Молотовим в лютому 1943 р. розпочала діяльність Спілка польських патріотів – формально некомуністична організація – репрезентація поляків в СРСР.

У травні 1943 р. у Лондоні, вперше, посол Іван Майський, від імені СРСР, запропонував здійснити реконструкцію польського уряду в Лондоні так, аби він «виражав волю народу». «СРСР не схильний бачити Польщу, керованою теперішньою групою емігрантів» (окрім Сікорського й Рачинського – Л.Ш.), – стверджував Майський².

Переговори ППР з Делегатурою уряду в країні, котрі закінчилися фіаско в лютому 1943 р., мали на меті легалізувати ППР у системі Польської підпільної держави. Це був перший політичний крок комуністичного табору до опанування влади. Другим кроком ППР прагнуло консолідувати навколо себе політичні сили, а «не записуватися до інституції, в котрій лідувала РППС» (Польська робітничка соціалістична партія – Л. Ш.)³. Тож в листопаді 1943 р. в декларації ППР «За що ми боремося», Владислав Гомулка писав, що еміграційний уряд, «стягнутий» з випадкових елементів, котрі знайшлися на еміграції й що уряд діє недемократично. Завдання побудови демократичного устрою під силу лише тимчасовому урядові, котрий постане в країні «на платформі всіх антифашистських і антиреакційних сил об'єднаних в Антифашистському народному фронті»⁴.

Восени 1943 р. у Польщі, в момент обірвання зв'язку з Москвою (до січня 1944 р.), ППР сформулювала концепцію створення власного осередку влади. Так у грудні/січні 1943/1944 р. виникла Крайова народна рада, як «самозваний польський парламент»⁵. В утворенні КРН взяла участь лише одна партія – ППР. Іншим своїм членам ППР визначила окремі ролі, наприклад: – представники «професійного руху», чи представники «народної інтелігенції» тощо; фіктивною постаттю був Ян Шимон Жолни-Манугевич, котрий представляв фіктивний Комітет народної ініціативи; комуністичними агентами були ті, котрі представляли «радикальний рух» Селянської партії (СЛ) на чолі з графоманом письменником Владиславом Ковальським й інші анонімні особи. Єдиним дійсним представником партії був Едвард Осубка-Моравський, котрого,

щоправда, тільки що вигнали з РППС за крадіжку друкарської машинки й таємне проникнення в приміщення партії. Проте амбіції творців КРН сягали права представляти національні й державні інтереси, об'єднувати народ й забезпечити собі статус підпільного парламенту, як антитези Польській підпільній державі. Головою КРН було обрано Болеслава Берута. Берут керувався планом, складеним ще Павлом Фіндером і затвердженим Георгієм Димітровим. Він розпочав зі створення паперової сітки народних рад (на взірць більшовицьких) для фасадної підтримки КРН у провінціях⁶.

Після створення КРН, у польських колах в СРСР, зокрема в Центральному бюро польських комуністів (ЦБКП) та президії Головного управління Спілки польських патріотів, а також у військових колах, продовжувалося обговорення питання створення в СРСР тимчасових польських органів влади на території визволеній від окупантів. Формально, з такою ініціативою, наприкінці березня 1944 р., мав виступити кількасот особовий актив ЗПП і військо генерала Зигмунда Берлінга.

17 травня делегація КРН прибула в Москву в складі Маріана Спихальського, Едварда Осубки-Моравського, Казімежа Сідора і Яна Ханемана. Про нагальність створення уряду не говорили. У присутності представників польських політиків із США Оскара Ланге (агент НКВД з псевдонімом *Friend*) і ксьондза Станіслава Орлеманського Сталін ствердив, що уряд повинен створюватися в Польщі; ЗПП не може мати таких повноважень, бо щонайменше в ньому повинен взяти участь Міколайчик, котрому все ж слід подбати про вилучення зі свого оточення осіб, налаштованих проти Радянського Союзу⁷.

На зустрічах 19 і 22 травня Сталін запевнив делегацію КРН, що СРСР не визнає уряд Міколайчика в його теперішньому складі й не буде перешкоджати офіційному визнанню КРН як представництва польського народу⁸. У той момент видавалося, що варіант розширення уряду Міколайчика особами з КРН і ЗПП буде прийнятний для Сталіна. Принаймні Сталін публічно не оголошував комуністів новим осередком влади. Його стримувала Велика Британія, котра наполягала на відновленні дипломатичних відносин СРСР з урядом на еміграції.

22 червня Сталін вдруге зустрівся з делегацією КРН і озвучив готовність розмовляти про створення на території СРСР виконавчого органу КРН для адміністрування визволених Червоною Армією територій. 24 червня ЗПП визнав КРН «дійсним представником польського народу», щоправда не підпорядковувався їй (так само як і Армія Барлінга).

Тим часом Сталін скерував делегацію КРН в розташування Польської Армії в Україні, де вона перебувала до 19 червня⁹. Після повернення делегації, посол США Вільям Гарріман і Кларк Керр погодилися на зустріч з чотирма лідерами, що прибули з Польщі. Згодом американський посол, у депеші від

12 червня 1944 р., повідомив про «першу приятну розмову зі Сталіним про поляків», котра переконала його, що Сталін шукає прийнятної для всіх розв'язання польського питання¹⁰.

На межі червня – липня 1944 р. було достеменно відомо, що комуністи готові перебрати владу. 4 липня 1944 р. Миколайчик поінформував свій уряд про останні провальні розмови з радянським урядом. За його оцінками, «совети готуються закликати країну до повстання під керівництвом Берлінга й одночасно приступити до створення місцевої адміністрації»¹¹. У розмові з генералом Казімежем Соснковським і міністром Маріаном Кукелем прем'єр висловив думку, що «совети донедавна шукали різних приводів для контактів з польським урядом, справляючи враження, що прагнуть до розуміння. Нині все обірвалося, при чім зміна настанови збіглася з початком наступу» (22 червня на Білорусію – Л. Ш.)¹². 23 червня 1944 р. Миколайчик остаточно відкинув ультиматум Сталіна про «реорганізацію лондонського уряду»¹³. У липні 1944 р. ключ до розуміння польської справи тримав Сталін, і вже без його згоди (й згоди польських комуністів) лондонський уряд не міг повернутися до Варшави.

Очільник ППР Владислав Гомулка у Варшаві очікував на результати переговорів делегації КРН у Москві, але делегація потрапила туди лише в другій половині травня; її повернення вже не було актуальним для його рішень. Гомулка (й актив ППР) трималися думки про хибність планів термінового скликання уряду. Ще 1 липня 1944 р. ППР декларувала готовність увійти до уряду в Лондоні, оскільки не годилося ігнорувати мільйонну підтримку Миколайчика. Єдиною умовою до реалізації такого кроку Гомулка вважав зміну відношення до СРСР: «[...] але не тому, що це вигідно Радянському Союзу, а тому, що в інтересах Польщі»¹⁴. Зрештою КРН не отримала від Сталіна повноважень на створення уряду, лише – на підтримання міждержавних стосунків з СРСР і співпрацю зі ЗПП (зі слів Сталіна 6 липня 1944 р. під час другого візиту делегації КРН до СРСР)¹⁵.

15 липня Осубка-Моравський і Василевська звернулися до радянського уряду за формальною згодою на утворення тимчасового уряду. Сталін «відредагував» його назву: «Комітет національного визволення». Фактично між 8 і 18 липня 1944 р., поки в Лондоні тривали розмови між послом СРСР і прем'єром Миколайчиком, у Барвісі й Москві, відбувалася напружена робота з вироблення програмових засад і виконавчих функцій нового «народного уряду». Цей факт достеменно відомий зі спогадів учасника першої делегації КРН Ханемана¹⁶.

Продовж зустрічей з польськими представниками (між 22 травня й 22 липня відбулося вісім зустрічей) Сталін виснував і 19 липня виголосив іншу формулу: це не ЗПП повинно визнавати КРН, а КРН підпорядкувати собі ЗПП. Натомість, у КРН вагалися чи зможуть самі «підняти» справу створення уряду, тому на засіданні Головного управління ЗПП 18 липня домовилися про створення Де-

легатури КРН на визволених територіях. 20 липня Сталін наполіг на створенні Польського комітету національного визволення (ПКВН), котрий наступного дня зібрався на своє перше засідання й ухвалив Маніфест.

Справа створення Польського комітету національного визволення цілком перебувала у віданні ЦБКП за участю представника ЦК ППР Маріана Спихальського, котрого долучили до справи без відома й навіть проти бажання Гомулки. Комуністів у Польщі лише в загальному інформували про хід справ, хоча на той момент між ними був добре налагоджений зв'язок. Одна з останніх депеш ЦБКП, надіслана 17 липня, інформувала: «Справа формування Тимчасового уряду в формі Комітету визволення набула актуальних рис. Тому нами вирішено організувати приїзд у Радянський Союз: а) усіх членів пленуму КРН; б) усіх видатних діячів, потенційних претендентів на посади міністрів, віцеміністрів; в) Вас особисто й тих працівників партії, котрих Ви вважаєте за потрібне задіяти [...]. У країні залишити тимчасове керівництво [...]. До виконання завдань приступити негайно»¹⁷. Гомулка не бачив можливостей виконати розпорядження, здається, навіть не робив таких спроб. У результаті в Москву прибули, крім Міхала Жимерського, ще двоє діячів Селянської партії (СЛ). ЦБКП визначило ще кілька відомих осіб з Польщі, звернулася з проханням до Молотова забезпечити їх переліт до Москви, але справа вирішувалася так нагально, що скоро з'ясувалася неактуальність усіх інших планів¹⁸.

Комуністи в СРСР мали визначальний вплив на зміст програми, з якою планував виступити уряд. Вони наголошували на поміркованості політичних і соціально-економічних констатацій. У ППР переважали більш радикальні судження.

Тож уряд задумувався як коаліційний або такий, що доведе громадськості Заходу безпідставність звинувачень СРСР у намірах соціалізації Польщі. Під час першої зустрічі з делегатами КРН Сталін навіть застерігав від надмірно швидкої приватизації промисловості. Тут маємо справу з планом прийняття комуністами влади без негайної перебудови політичних, господарських і громадських інституцій (крім земельної реформи) – план їх поступового узалягнення від Москви.

ПКВН задумувалася як інституція рівноцінна політичним структурам підпілля. Тому від ЦБКП походила ініціатива про створення в рамках ЗПП груп з передвоєнних партій – Польської соціалістичної партії (ППС) і СЛ, які мали стати осердям «відродженої» ППС і «відродженої» СЛ. Радянська влада підтримала ініціативу польських комуністів у Москві, але успішний наступ Червоної Армії на фронті від України до Фінляндії, змусили пришвидшити приготування до створення уряду.

Скликаний 20 липня 1944 р. у Москві, ПКВН оголосив декрет, у якому фігурувала дата його створення – 22 липня, місце створення – Хелм Любельський – перше місто на захід від лінії Керзона,

визволене у той же день. Дата вибрана не випадково, вона сигналізувала про майбутній східний кордон Польщі, відповідно до лінії Керзона й волі Йосифа Сталіна.

Сталін прийняв рішення про розміщення ПКВН у Любліні, у зв'язку з цим 21 липня він видав «Декрет № 220149», котрим наказував командувачу Першим білоруським фронтом, без зволікань, зайняти Люблін, найпізніше 26–27 липня. Утворення ПКВН було додатковим аргументом Сталіна в розмовах з прем'єром уряду Міколайчиком за посередництвом прем'єра Великої Британії Вінстона Черчіля, що планувалися на кінець липня 1944 р.

ПКВН був фасадним органом, інструментом нової влади. Відомо, що Сталін довго вагався, перш ніж прийняти рішення на кого зробити ставку. Остаточне рішення визріло за кілька днів до 20 липня, буквально в останню хвилину. Воно було таким: зignorувати КРН й покласти виключно на ЗПП, чи тих, хто період окупації «пережив» разом із ним.

Домінуюча роль у ПКВН припала комуністам, але в дійсності вони керували лише трьома ресортами («керівник ресорту» – «виконувач обов'язків міністра»); ПКВН був тимчасовим адміністративним органом без урядових атрибутів): громадської безпеки – Станіслав Радкевіч, освіти – Станіслав Сжешевський, інформації й пропаганди – Стефан Єндриховський. Усі вони були молодими людьми віком від 34 до 43 років. Такі як Анджей Вітос (брат Вінценти), діяч СЛ, посол до сейму одного зі скликань, соціаліст Болеслав Дробнер, пов'язаний із Демократичною партією Вінцети Жимовський, після докладених величезних зусиль, не потрапили до жодного з комітетів. Теж саме стосувалося генерала Міхала Роля Жимерського, до 1927 р. вищого функціонера Міністерства військових справ, Зигмунта Берлінга, дипломованого підполковника тощо. Інші члени ПКВН, разом з активним діячем кооперативного руху Едвардом Осубкою-Моравським (на той час мав 35 років), не мали вагомого впливу на політичне життя, ні перед війною, ні після її завершення; до часу, аж поки увійшли в орбіту комуністичного впливу, хоча традиційно комуністи мало зважали на їх думку. Василевська, віцеголова ПКВН, від весни 1944 р. більше не брала участі в політичному житті. В спогадах вона писала, що її радше цікавила праця в масштабах Радянського Союзу. Сталін прийняв вибір Василевської.

22 липня 1944 р. о 20.15 Радіо «Москва» поінформувало про створення в Хелмі, з ініціативи КРН, Польського комітету національного визволення¹⁹. В дійсності перші члени ПКВН потрапили в Хелм 27, чи, навіть 28 липня, заставши там легальну польську владу – повітового делегата і представників Армії Крайової²⁰. Назва Польський комітет національного визволення була калькою Французького комітету національного визволення, котрий діяв від 1943 р., під керівництвом глави Тимчасового уряду Франції Шарля де Голля. Назву запропонував Вячислав Молотов, Сталін дав згоду²¹.

Гомулка про створення ПКВН довідався з повідомлення російської радіостанції «Костюшка» й інших радянських радіочастот. Ані члени ЦК ППР, ані члени КРН навіть не знали про намір утворення ПКВН. Делегація КРН, що перебувала в Радянському Союзі, брала участь в обговоренні такої ідеї, не більше. Тому Гомулка був засмучений. Передусім тому, що як Генеральний секретар партії не брав участі ні в прийнятті рішення, ні в процесі його втілення. Сама форма творення ПКВН, чи «спускання» влади «зверху», пробуджували в ньому сумніви²².

У той час, коли в Москві постав ПКВН, у другій половині липня секретаріат ЦК ППР перемістився на правий берег Вісли. Сам Гомулка облаштувався в Свідрах Вельких у винаймаючому помешканні й готував партію та Гвардію Людову (ГЛ) до прибуття Червоної Армії. Спеціальною, ретельно виписаною інструкцією, Гомулка призначив керівну трійку партії – Зенона Клішку, Гелену Козловську, Єжи Моравського. Технічними справами секретаріату видав Ришард Стжелецький²³. Завдання керівництва партією Гомулка поклав на так званій «тріумвірат», без призначення керівника секретаріату. Інших інструкцій, наприклад щодо повноважень призначених осіб, не видавалося.

30 липня 1944 р. радянська армія визволила Свідри Вельке. Гомулка негайно від'їхав у Люблін. Лога-Совінський, котрий від 24 липня перебував у Любліні, після узгодження з Мінцем, відбув у Отвоцк, де на той момент перебували Софія Гомулка, дружина Владислава Гомулки, Болеслав Берут і Францішек Юзвяк. Від них Лога-Совінський довідався, що «Веслав» уже в Любліні²⁴. Туди прибули всі інші.

Отож 1 серпня, в день вибуху повстання в Варшаві²⁵, керівна конспіраційна трійка ППР перебувала в Любліні. З ЦБКП сюди прибули Гілари Мінц, а найближчими днями – Станіслав Радкевіч, Маріан Спихальський і Якуб Берман²⁶.

На початку серпня 1944 р. фронт пролягав по лінії Нарва – Вісла – Віскола. Точилася боротьба на лівому березі Вісли й варшавському передмісті. На захід від лінії Керзона від окупації були звільнені вся Люблінщина, значна частина Білосточчини й Жешівщини, частина Мазовша тощо; разом біля 5 млн. мешканців, переважно убогих селян. ППР у цій частині Польщі мала значні впливи.

На визволених територіях керівництво здійснювала радянська військова комендатура й лише частково польська. Але в Польщу вже дійшли відомості про створення ПКВН, тому нагально постало завдання створення цивільної адміністрації. Уся ця справа мала низку послідовних дій, аби, для початку, вивести організаційні структури комуністів із підпілля. Першими мали легалізуватися партії, котрі утворювали ПКВН, а з їх середовища – партійні функціонери, котрі б забезпечили кадрами адміністративний апарат. Найбільші шанси в ситуації, що склалася, мали «пепеєрвіці» (скорочене звертання до членів ППР). По-перше, вони всі підтримали

ПКВН; по-друге, всі інші – соціалісти, «людовці» (члени СЛ), демократи, котрі прийняли сторону ПКВН, були створені самими комуністами й не представляли цілісності своїх партій. Вони не мали авторитету, впливу, з ними не рахувалися. Пеперівці могли забезпечити більше кадрів, з тим, що більшість комуністів довоєнної КПП середнього щаблю, котрі мали досвід адміністративного управління й пропагандистської діяльності, перебували в лавах Першої Армії й в апараті ЗПП. У країні цей кадровий потенціал був значно менший; частина комуністів ще перебувала на окупованих територіях. Отож два чинники – концентрація активу колишньої КПП в армії й ЗПП і очевидна слабкість комуністів у люблінській Польщі в умовах гострої потреби в кадрах, спричинили ситуацію, коли в партійний апарат і адміністрацію вже в 1944 р. прийшли люди з ЦБКП, тобто з Москви. Не в останню чергу мав значення суб'єктивний чинник московського еміграційного середовища. Польські комуністи в Москві вважали себе вищими й сильнішими за своїх однопартійців у країні. Щось у цьому почутті формувала традиція, але більше – впевненість у підтримці Червоної Армії й радянського керівництва, з котрим тривалий час вони контактували.

Продовж серпня – вересня 1944 р. відбувалося поєднання ППР із еміграційним польським комуністичним середовищем в СРСР. У перших днях серпня відбулося неформальне зібрання, на якому було обрано склад Політичного бюро ЦК ППР: Гомулка, Берут, Завадський, Берман, Мінц і Замбровський. Те, що в переліку осіб відсутнє прізвище Юзвяка, є вказівкою на те, що Гомулка не був ініціатором зібрання. Він, напевно, б запропонував увести в Політбюро цілу трійку секретаріату ЦК ППР – Гомулку, Берута, Юзвяка, котра діяла в Польщі під час окупації. «Я почувався морально зобов'язаним, – писав Гомулка, – запропонувати саме цих осіб. Незважаючи на непорозуміння, котрі нас розділяли, ми працювали разом в найважчі часи окупації й кожен з нас щохвилини міг стати жертвою гітлерівських прихвостнів»²⁷. Берут виступав проти кандидатури Юзвяка, казав: «Є кращі за нього»²⁸. Гомулка не наполягав, але його дивувала позиція Берута, адже вони обидва (під час дискусії навколо діяльності ЦКЛ) формували опозицію до Гомулки.

У Політбюро переважали члени ЦБКП, а в ЦК – члени конспіраційної ППР. Польські комуністи з Москви становили єдину, згуртовану, «підковану» ідеологічно групу; ті особи, котрі мали окрему думку ще в 1943 р., як наприклад Влодзімеж Сокорський під час дискусій навколо програми політичного апарату І Дивізії, були витіснені на маргінес політики. Натомість місцеві комуністи мали суттєві розбіжності в поглядах на ситуацію (в цілому ж ми не спостерігаємо пов'язаних з цією обставиною кадрових переміщень). Два протилежні полюси непорозуміння в конспіративній ППР представляли Гомулка й Берут.

Тривалий час в соціалістичній Польщі перевагу еміграційного середовища над місцевим, у різного рівня інстанціях ППР, вважали основним фактором, котрий негативно впливав на повоєнну розбудову держави. Маріан Маліновський є автором тези, що «в лоні ЦБКП сформувалася опозиція до ППР», а їх «єдиним мандатом» було «КПП-рівське минуле» й членство в ВКП(б)²⁹. Твердження Маліновського надто спрощене, особливо щодо членства в ВКП(б). Відомо, що Берут був членом ЦБКП, але не легітимований у ВКП(б), хоча докладав для цього великих зусиль; Гомулка, натомість, не був членом ЦБКП, але навесні 1941 р. його прийняли в ВКП(б). Здається, що в польських комуністів з Москви не виникало питання щодо своєї легітимності в рядах ППР, право, яке їм давало членство в довоєнній КПП і підтримка СРСР. Тому з їхнього боку не виникало дискусій з цього приводу. Гомулка й Берут так само без застережень вели дискусії з ЦБКП щодо складу Політбюро ЦК ППР; як видно не вважали це узурпацією влади. Взагалі процес формування влади – партійної й державної – в ті роки проходив без опертя на інституційні процедури, що цілком потрапляє під звинувачення в нелегітимності. Справді, єдиним фактором, котрий надавав новим інституціям право на управління була присутність радянських військ.

Цікавим для з'ясування може бути й інше питання: як така нечисельна ще в 1943 р. група людей, з різними політичними поглядами й досвідом партійної праці, з відсутнім досвідом державного керівництва, всього через два з половиною роки могла організуватися в силу, здатну до державного управління? Зі слів Маріана Спихальського, над членами партії панувала одномудність і жертвна праця. Вважатимемо це першим фактором, бо всі наступні роки над партією й державою панували відцентрові сили, що примушували її підтримувати власну легітимність різними провокаційними акціями, наприклад викриттям семітизму тощо. Інший фактор – зовнішній, зацікавленість і пряме дерегування політичним і державним процесом особисто Сталіним. Це Сталін зробив ставку на контрольованих ним польських комуністів у Москві (так само як в 1948 р. зробить ставку на польських євреїв), «хоча довго вагався»³⁰. Тому те, що в партійних і державних структурах переважали комуністи зі ЗПП, було рішенням «зверху».

Самі ж комуністи в Польщі почувалися спадкоємцями КПП (навіть за умови, що частина з них критично ставилася до її спадку); вони збудували відносно велику організацію, мали свою армію, яка вступала на території вже визволені Червоною Армією; мали трохи союзників серед лівих, в соціалістичному й селянському середовищах; поза тим, у порівнянні, були меншістю й добре усвідомлювали цей факт. Тому могли покладатися лише на СРСР і на застосування сили. Комуністи дивилися на ситуацію як марксист-революціонери: меншість має право і навіть обов'язок використовувати всі можливості й умови, аби отримати владу й «сповнити

свою місію». Були певні, що згодом, суспільство підтримає їх «прогресивну» політику. Погляди розбігалися лише в питаннях шляхів досягнення цілей (соціальної справедливості), але в 1944 р. їх нівелювало надзавдання – отримання влади, а не спосіб її запровадження.

Розрахунок комуністів був правильний: мільйони поляків ще до війни жили бідно, чисельні національні меншини потерпали від дискримінації з боку урядів санації, єдність суспільства нівелювала соціальна нерівність. Усе разом створювало сильні радикальні настрої, до краю посилені воєнними руйнуваннями. Наприкінці війни, виснажене німецькою окупацією суспільство, робило вибір на користь комунізму й те, що цей вибір був не «за» комунізм, а «проти» нацизму, ніяк на цей вибір не впливало. За цих обставин слід було б дивуватися нечисельній підтримці комуністів. Тут, передусім, спрацювала пам'ять про репресії, депортації, вчинені СРСР після 1939 р., а також традиційна антиросійська налаштованість поляків. ППР вони вважали «пахолками Москви».

Утворення ПКВН докорінно змінило ситуацію в Польщі. Від того моменту Сталін почав говорити не про реконструкцію уряду на еміграції, а про розширення складу ПКВН за рахунок діячів на еміграції й у країні. Традиційний політичний організм Польщі наступні десятиліття поглинула монополія комуністичної влади. Політика комуністів все більше залежала від СРСР.

¹ Цит. за: Kersten K. *Narodziny systemu władzy* / Krystyna Kersten. – Lublin, 1986. – S. 17.

² Там само. – S. 18.

³ Wiczorkiewicz P. *Historia polityczna Polski 1935-1945* / Paweł Wiczorkiewicz. – Warszawa : «Książka i Wiedza», 2005. – S. 374-375.

⁴ Ciechanowski J.M. *Powstanie Warszawskie: zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego* / Jan Mieczysław Ciechanowski. – Pułtusk-Warszawa : Biellona i Oficyna Aspra. – S. 300.

⁵ Łatiński M. *Nie paść na kolana: szkice o opozycji lat czterdziestych* / Marek Łatinski. – Wrocław : Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 2002. – S. 64.

⁶ Wiczorkiewicz P. *Historia polityczna Polski 1935-1945* / Paweł Wiczorkiewicz. – Warszawa : «Książka i Wiedza», 2005. – S. 374-375.

⁷ Ciechanowski J.M. *Powstanie Warszawskie: zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego* / Jan Mieczysław Ciechanowski. – Pułtusk-Warszawa : Biellona i Oficyna Aspra. – S. 109.

⁸ Там само. – S.109.

⁹ Kersten K. *Narodziny systemu władzy* / Krystyna Kersten. – Lublin, 1986. – S. 56.

¹⁰ Там само. – S. 56.

¹¹ Pobóg-Malinowski W. *Najnowsza historia polityczna Polski 1939-1945* / Władysław Pobóg-Malinowski. – Londyn : [s.n.], 1960. – T.III. – 910 s.

¹² Там само.

¹³ Ciechanowski J.M. *Powstanie Warszawskie: zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego* / Jan Mieczysław Ciechanowski. – Pułtusk-Warszawa : Biellona i Oficyna Aspra. – S.111.

¹⁴ Там само. – С.113.

¹⁵ Łatiński M. *Nie paść na kolana: szkice o opozycji lat czterdziestych* / Marek Łatinski. – Wrocław : Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 2002. – S. 61.

¹⁶ Friszke A. *Polska: losy państwa i narodu : 1939-1945* / Andrzej Friszke. – Warszawa : Wydawnictwo Iskry, 2003. – S.91; Kersten K. *Narodziny systemu władzy* / Krystyna Kersten. – Lublin, 1986. – S. 61.

¹⁷ *Tekst depeszy H. Minca w wystąpieniu na plenum KC PPR 31 IX 1948* / AAN, CK PZPR, Sygn. 295/II-12. – K. 19.

¹⁸ Kersten K. *Narodziny systemu władzy* / Krystyna Kersten. – Lublin, 1986. – S. 57.

¹⁹ Ciechanowski J.M. *Powstanie Warszawskie: zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego* / Jan Mieczysław Ciechanowski. – Pułtusk-Warszawa : Biellona i Oficyna Aspra. – S. 300.

²⁰ Albert A. *Najnowsza historia Polski 1939-1945* / Andrzej Albert. – Warszawa : Puls, 1995. – S. 585.

²¹ Łatiński M. *Nie paść na kolana: szkice o opozycji lat czterdziestych* / Marek Łatinski. – Wrocław : Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 2002. – S. 66; Ciechanowski J. M. *Powstanie Warszawskie: zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego* / Jan Mieczysław Ciechanowski. – Pułtusk-Warszawa : Biellona i Oficyna Aspra. – S. 110-111.

²² Brzeziecki A. *Lekcję z historii PRL w rozmowach* / Brzeziecki Andrzej. – Warszawa : Wydawnictwo W.A.B., 2009. – S. 8.

²³ Werblan A. *Władysław Gomułka – Sekretarz Generalny PPR* / Andrzej Werblan. – Warszawa : «Książka i Wiedza», 1988. – S. 210.

²⁴ Kersten K. *Narodziny systemu władzy* / Krystyna Kersten. – Lublin, 1986. – S. 210.

²⁵ Див. за: Davies Norman. *Powstanie '44* [przekład: Elżbieta Tabakowska] / Norman Davies. – Kraków : Wydawnictwo «Znak», 2008. – 960 s.

²⁶ Werblan A. *Władysław Gomułka – Sekretarz Generalny PPR* / Andrzej Werblan. – Warszawa : «Książka i Wiedza», 1988. – S. 210-211.

²⁷ Gomułka W. *Rejestr uwag, poprawek i propozycji do maszynowego tekstu Historii Ruchu Robotniczego* / Władysław Gomułka. – Warszawa, 1978. – T. IV : 1939-1944. – S. 33-34.

²⁸ Там само. – S. 33-34.

²⁹ *Archiwum Ruchu Robotniczego* / Centralne Archiwum KC PZPR. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1982. – T. 7. – S. 99, 102.

³⁰ Brzeziecki A. *Lekcję z historii PRL w rozmowach* / Brzeziecki Andrzej. – Warszawa : Wydawnictwo W.A.B., 2009. – S. 8.